

Bertha von Suttner

Vredesactivist, feminist en nobelprijswinnaar

Eburon
Utrecht 2023

ISBN 978-94-6301-443-4

Academische Uitgeverij Eburon, Utrecht
www.eburon.nl

Omslagontwerp: Brigitte Slangen

© 2023 G. Noordenbos. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

Inhoud

Voorwoord	9
Inleiding	11
<i>Bertha's strijd tegen oorlogsgeweld</i> 11; <i>Bronnen</i> 12; <i>Opbouw en inhoud</i> 13; <i>Beperkingen</i> 13	
HOOFDSTUK 1	
Jeugdjaren, opleiding en relaties	15
<i>Inleiding</i> 15; <i>Eerste levensjaren</i> 16; <i>Verhuizing naar voogd Fürstenberg</i> 16; <i>Vroege jeugdherinneringen</i> 17; <i>Mislukte pogingen om rijk worden</i> 18; <i>Ontdekking van schrijftalent</i> 19; <i>Dromen over een carrière als operazangeres</i> 20; <i>Teleurstellende zoektocht naar een passende echtgenoot</i> 22; <i>Overlijden van vriendin en voogd</i> 23; <i>Ontmoeting met de prinses van Mingrelië</i> 24; <i>Verminderde kansen op de huwelijksmarkt</i> 25; <i>Een nieuwe prins op het witte paard</i> 26; <i>De noodzaak om geld te verdienen</i> 27	
HOOFDSTUK 2	
Sollicitatie bij Alfred Nobel	31
<i>Inleiding</i> 31; <i>Advertentie van Alfred Nobel</i> 31; <i>Wie was Alfred Nobel?</i> 32; <i>Van bloei naar stagnatie</i> 33; <i>Opnieuw failliet</i> 34; <i>Studie en relaties</i> 35; <i>Ontdekker en uitvinder</i> 36; <i>Verhuizing naar Parijs en advertentie</i> 38; <i>Bezoek aan Alfred Nobel in Parijs</i> 39	
HOOFDSTUK 3	
Geheim huwelijk en reis naar de Kaukasus	43
<i>Inleiding</i> 43; <i>Het geheime huwelijk van Bertha en Arthur</i> 43; <i>Reis naar de Kaukasus</i> 44; <i>Wonen en werken in de Kaukasus</i> 47; <i>Oorlog tussen Rusland en Turkije</i> 47; <i>Ontdekking van journalistieke talenten</i> 49; <i>Voortdurende bestaansonzekerheid</i> 50; <i>Overlijden van de prinses van Mingrelië</i> 51; <i>Bertha als schrijfster</i> 52; <i>Plannen om terug te keren naar Oostenrijk</i> 53; <i>Terugkeer naar Oostenrijk</i> 54	5
HOOFDSTUK 4	
Die Waffen nieder!	57
<i>Inleiding</i> 57; <i>Inspiratiebronnen voor Die Waffen nieder!</i> 57; <i>Het levensverhaal van Martha</i> 58; <i>Denigrerende bejegening van vrouwen</i> 59; <i>Huwelijk met een officier</i> 60; <i>Oproep tot oorlog</i> 60; <i>Martha's echtgenoot sneuvelt</i> 62; <i>Boeken als</i>	

bron van troost en inspiratie 62; Tweede huwelijk met Friedrich von Tilling 63; Huwelijksreis en oproep van het leger 64; Dramatisch afscheid van Friedrich 64; Berichten van het slagveld 65; Aandacht voor dierenleed 66; Oorlogsleed van soldaten 67; Confrontatie met oorlogsslachtoffers 67; Gevoelens van machteloosheid 68; Martha's thuiskomst 69; Na oorlog volgen armoede en ziekte 71; Friedrich wil het leger verlaten 72; Overlijden van tante Marie 73; Nieuwe oorlogsdreiging 73; De executie van Friedrich 75; Overeenkomsten en verschillen tussen Bertha en Martha 75

HOOFDSTUK 5

Kritiek op oorlogen, kerk, kranten en onderwijs

77

Inleiding 77; *Aanklacht tegen oorlog* 78; *Van marsmuziek naar treurmuziek* 78; *Oorlogen zijn onvermijdelijk* 79; *Zingend ten strijde gaan* 80; *Verheerlijking van oorlogen* 81; *Oorlogen versterken mannelijkheid* 81; *Het heilige recht op oorlog* 82; *De constructie van een vijandbeeld* 82; *Kritiek op kerk en religie* 84; *In discussie met een priester* 85; *Kritiek op de kranten* 87; *Kritiek op opvoeding en onderwijs* 88; *Kritiek op vrouwenpraat* 88; *Bezwaren tegen Die Waffen nieder!* 89; *Vertalingen van Die Waffen nieder!* 90; *Positieve reacties op Die Waffen nieder!* 90; *De reactie van Alfred Nobel* 92; *Kritische reacties op Die Waffen nieder!* 92; *Die Waffen nieder! werd een verkoopsucces* 93

HOOFDSTUK 6

Schrijfster over socialisme, antisemitisme en feminisme

95

Inleiding 95; *Deelname aan schrijverscongres in Berlijn* 95; *Kritiek op de klas-senmaatschappij, adel en aristocratie* 96; *Kritische mening over het socialisme* 97; *Strijd tegen antisemitisme* 98; *Regels en wetten tegen Joden* 99; *Kritiek op ras-senleer* 100; *Vereniging tegen antisemitisme* 101; *Internationale toename van antisemitisme* 102; *Kritiek op antisemitische vrouwen* 104; *Strijd tegen onder-geschikte positie van vrouwen* 105; *Beperkte opleidingsmogelijkheden* 106; *Vers-chillende ideaalbeelden* 107; *Uitsluiting van universitair onderwijs* 109; *Vrede is niet alleen een vrouwenzaak* 110; *Kritiek op dubbele moraal* 110; *Strijd tegen beperkingen van vrouwen* 111; *Bertha's ideale mensbeeld* 113; *Maatschappelijke vooruitgang* 114; *Pleidooi voor onderwijsvernieuwing* 114

6

HOOFDSTUK 7

Vredescongressen en ontmoeting met Aletta Jacobs en koningin Wilhelmina

117

Inleiding 117; *Voorlopers van de vredesgedachte* 118; *Oprichting van vredesver-eniging in Oostenrijk* 119; *Vredescongres in Rome in 1891* 120; *Samenwerking met Alfred Fried* 121; *Oprichting van de Duitse vredesvereniging* 122; *Vrouwelijke leden van vredesverenigingen* 122; *Bertha von Suttner en Aletta Jacobs* 123; *Over-eenkomsten en verschillen tussen Bertha en Aletta* 123; *Meningsverschillen binnen*

de vredesbeweging 127; Het Internationale Vredesbureau in Bern 128; Internationaal Hof van Arbitrage 128; Eerste Haagse Vredesconferentie in 1899 129; De Haagse salon van Bertha 130; Ontmoeting met koningin Wilhelmina 132; Teleurstelling over de Haagse Vredesconferentie 133; De Geneefse Conventies 134; Toenemende kritiek op vredesverenigingen 135; Teleurstellingen over het Internationaal Hof van Arbitrage 135; De Tweede Haagse Vredesconferentie in 1907 137; Voorstellen voor een Europese statenbond 138; Nieuwe oorlogsdreiging 138

HOOFDSTUK 8

Financiële problemen en relationele crisis 141

Inleiding 141; Luxe leefstijl en toenemende geldzorgen 141; Crisis in de relatie met Arthur 142; Overlijden van Arthur von Suttner 144; Grote financiële problemen 146; Verkoop van slot Harmannsdorf 147; Toenemende gezondheidsproblemen 148; Langzaam opklimmen uit het dal 148; Diepe dalen in het leven van Alfred Nobel 151; Een lang verzwegen familiegeheim 151; Belemmeringen in het aangaan van relaties 152; Nieuwe hoop op een relatie 153; De relatie met Sofie Hess 154; Toenemende twijfel 155; Definitieve breuk 156; Ondercuratelestelling 157; Morele chantage 158

HOOFDSTUK 9

Jarenlange onzekerheid over de nobelprijzen 161

Inleiding 161; Verschillende visies over wapens en vrede 162; Van afschrikking naar ontwapening 162; Meningsverschillen over duurzame vrede 163; Langzame toenadering van vredesvoorstellen 164; Van 'handelaar in de dood' tot voorstander van vrede 165; Boottocht over het meer van Zürich 166; Eerste vermelding van een vredesprijs in 1893 167; Motivatie voor het testament van Alfred Nobel 168; Laatste levensfase en overlijden Alfred Nobel 171; Openbaarmaking van het testament 172; Strijd over de rechtsgeldigheid 174; Bertha's invloed op de Nobelprijs voor de Vrede 175; Sofie Hess eist haar aandeel op 176; De eerste Nobelprijzen en aanpassing van de statuten 177; De eerste Nobelprijs voor de Vrede 178; Wie was Henri Dunant? 178; Bertha's mening over het Rode Kruis 180; Wie was Frédéric Passy? 181; Nobelprijzen voor de Vrede in 1902, 1903 en 1904 182; Erkenning in Amerika en Duitsland 183; Nieuwe problemen en twijfels 184

HOOFDSTUK 10

Internationale erkenning en laatste levensfase 185

Inleiding 185; De Nobelprijs voor de Vrede 185; Nieuwe geldzorgen 187; Op zoek naar nieuwe geldschieters 188; Andrew Carnegie 189; Contacten met koningen en keizers 190; Onverwachte waardering 192; Tweede reis naar Amerika in 1912 193; Terugkeer naar Europa 194; Bertha von Suttner zeventig jaar 195; Toenemende oorlogsdreiging 197; Dramatische ontwikkelingen 198; Naderend einde van Bertha von Suttner 199; Reacties op de dood van Bertha von Suttner 200

Nawoord	203
<i>Inleiding 203; Van handelaar in de dood tot weldoener 203; Afschrikking of ontwapening? 204; Nieuwe organisaties om oorlogen te voorkomen 205; Gaan de wapens het winnen of het recht? 205</i>	
Dankwoord	209
Biografisch overzicht van Alfred Nobel	211
Biografisch overzicht van Bertha von Suttner	213
Artikelen en boeken van Bertha von Suttner	217
Literatuurlijst	219

Inleiding

De Nobelprijzen worden gezien als de meest prestigieuze prijzen ter wereld. Jaarlijks worden in oktober de namen bekend gemaakt van de winnaars van de Nobelprijzen voor natuurkunde, scheikunde, geneeskunde, literatuur en de vrede. Die prijzen worden feestelijk uitgereikt op 10 december in Stockholm en in Oslo. Tien december was de sterfdag van Alfred Nobel die in 1896 overleed en een groot vermogen achterliet.

In zijn testament had hij vastgelegd dat van de rente van zijn kapitaal jaarlijks 5 prijzen moesten worden uitgelooft. Jarenlang was er echter grote onzekerheid over de rechtsgeldigheid van zijn testament. Bovendien was lange tijd niet duidelijk of hij ook een prijs voor de vrede zou opnemen. Dat die prijs er toch is gekomen is te danken aan Bertha von Suttner, de vrouw die hem jarenlang heeft gestimuleerd om ook iets te doen voor de vrede. Terwijl Alfred Nobel grote bekendheid geniet hebben maar weinig mensen in Nederland van Bertha von Suttner gehoord.

De meeste mensen weten wel dat er in Den Haag een Vredespaleis staat, maar minder bekend is dat daarin het Permanente Hof van Arbitrage is gevestigd waarvoor Bertha von Suttner zich sterk heeft gemaakt. Vanwege haar bijdrage aan vredesactiviteiten staan zelfs twee bustes van haar in het Vredespaleis.

De onbekendheid van Bertha von Suttner in Nederland motiveerde mij om een boek te schrijven over haar leven en werk.¹ Wie was deze vrouw die Alfred Nobel gestimuleerd heeft om ook een prijs voor de vrede in te stellen? Hoe heeft zij Alfred Nobel leren kennen?

Bertha's strijd tegen oorlogsgeweld

Wat mij fascineerde in het leven van Bertha von Suttner (1843 tot 1914) is hoe zij als vrouw de strijd aanbod tegen het heersende militaristische denken in haar tijd. In haar boek *Die Waffen nieder!* (1889) had ze niet alleen aandacht voor het immense lijden van oorlogsslachtoffers, maar ook voor het leed van dieren die vaak werden ingezet bij oorlogsvoering waarbij soldaten te paard naar het slagveld gingen. Minder bekend is dat Bertha von Suttner naast haar boeken tegen oorlogsgeweld ook andere maatschappelijke misstanden aan de kaak stelde, zoals de ondergeschikte positie van

1. In Duitsland en Oostenrijk is Bertha von Suttner veel bekender geworden dan in Nederland. Ze had de Oostenrijkse nationaliteit en schreef haar artikelen en boeken in het Duits. Over haar leven en haar contact met Alfred Nobel is zelfs ooit een film gemaakt.

vrouwen, de grote tegenstellingen tussen de rijke aristocratische elite en de werkende klasse, de conservatieve opvattingen van de katholieke kerk, de traditionele inhoud van het onderwijs en de verheerlijking van oorlogshelden. Bovendien streed ze tegen het toenemende antisemitisme in Oostenrijk en Duitsland. Haar acties tegen oorlogsgeweld, antisemitisme en voor duurzame vrede en gelijke rechten van vrouwen is nog steeds actueel.

Naast de vele boeken en artikelen die Bertha von Suttner heeft geschreven over allerlei maatschappelijke misstanden, heeft ze ook verschillende vredesverenigingen opgericht en vele lezingen gehouden op internationale vredescongressen. Om dat te kunnen doen heeft ze zich moeten ontworstelen aan het adellijk milieu waarin ze opgroeide waarbij het leven van vrouwen gericht was op het vinden van een huwelijkspartner, trouwen en het krijgen en opvoeden van kinderen. De maatschappelijke ongelijkheid tussen mannen en vrouwen was in haar tijd nog zeer groot. Mannen konden wel een hogere opleiding volgen en belangrijke maatschappelijk posities innemen, maar voor vrouwen was dat uitgesloten. Daar kwam pas verandering in na het begin van de eerste feministische golf rond 1870.

In Nederland was Aletta Jacobs de eerste vrouw die in 1871 die na een jarenlange strijd toegang kreeg tot een universitaire studie en de eerste vrouwelijke arts werd. Ze zette zich intensief in voor een betere gezondheidszorg voor vrouwen en het verkrijgen van kiesrecht voor vrouwen. Minder bekend is dat ze ook intensief betrokken was bij vredesactiviteiten en in 1915 samen met Rosa Manus een Internationaal Vrouwen Vredescongres georganiseerd heeft in Den Haag. Bijzonder interessant is de ontmoeting van Aletta Jacobs met Bertha von Suttner en hun aanvankelijk meningsverschillen over het realiseren van duurzame vrede.

Bronnen

Voor het schrijven van dit boek zijn twee biografieën voor mij zeer belangrijk geweest, namelijk de uitvoerige biografie over Bertha von Suttner van Brigitte Hamann uit 2015 en de indrukwekkende biografie over het leven van Alfred Nobel van Ingrid Carlberg uit 2020. Staande op de schouders van deze reuzen heb ik geprobeerd de belangrijkste ontwikkelingen in het leven en werk van Bertha von Suttner en Alfred Nobel te beschrijven.

Daarnaast vormden de boeken die Bertha von Suttner zelf heeft geschreven een belangrijke bron voor dit boek, zoals *Die Waffen nieder!* (1889), *Das Maschinenzeitalter* (1889), *Marthas Kinder* (1903), *Memoiren* (1909) en *Die Barbarisierung der Luft* (1912). Bijzonder waardevol was ook de recent gepubliceerde “hertaling” *De Wapens neer!* (2019) door Lilian Caris en Iris van der Blom.

Aanvankelijk wilden veel uitgevers het boek *Die Waffen nieder!* (1889) niet publiceren, omdat ze dit veel te kritisch vonden. Alleen al de titel vonden ze niet acceptabel. Nadat dit boek in 1889 toch gepubliceerd werd is dit vele malen herdrukt en vertaald.

Opbouw en inhoud

Dit boek bevat tien hoofdstukken over de jeugdjaren en opvoeding van Bertha, haar sollicitatie bij Alfred Nobel, haar geheime huwelijk met Arthur von Suttner en reis naar de Kaukasus. Ook beschrijf ik haar boeken en artikelen over socialisme, anti-semitisme en de ongelijke behandeling van vrouwen. Uitvoerig wordt ingegaan op haar meest bekende boek *Die Waffen nieder!* waarin ze schreef over de gevolgen van oorlogen en scherpe kritiek geeft op het militaristische denken en de rol van de kerk, de berichtgeving in kranten en het geschiedenisonderwijs.

Na een hoofdstuk over de oprichting van vredesverenigingen en haar deelname aan vredescongressen, wordt ingegaan op de problemen die Bertha von Suttner ervoer in haar privéleven, zowel wat betreft haar relatie met Arthur von Suttner als de financiële problemen waarmee ze geconfronteerd werd. Ook de teleurstellingen die Alfred Nobel in zijn privéleven kreeg te verwerken worden beschreven. Het daarop volgende hoofdstuk gaat over het tot stand komen van het testament van Alfred Nobel. Lange tijd was niet zeker of hij in zijn testament een prijs voor de vrede zou opnemen.

Hoewel Alfred Nobel en Bertha von Suttner allebei oorlogen veroordeelden als barbaars, hadden ze heel verschillende ideeën over het bereiken van duurzame vrede. Na het overlijden van Alfred Nobel op 10 december 1896 bleken er grote problemen betreffende de rechtsgeldigheid van zijn testament zodat het jaren heeft geduurd voordat de Nobelprijzen konden worden toegekend. Ook bleef Bertha jarenlang in onzekerheid of ze ooit zelf die prijs zou krijgen.

Het laatste hoofdstuk gaat over de toekenning van de Nobelprijs voor de vrede aan Bertha von Suttner en de internationale erkenning die ze kreeg. Tot het laatst van haar leven heeft ze zich ingezet voor duurzame vrede. Ze overleed op 21 juni 1914 op 71-jarige leeftijd. Bijzonder wrang is dat slechts een week na haar overlijden het startschot gegeven zou worden dat leidde tot de Eerste Wereldoorlog die dertig jaar later gevolgd werd door de Tweede Wereldoorlog. Steeds luider werd de roep om nooit meer oorlog te voeren.

In het nawoord wordt de vraag gesteld welke strategie het meest effectief is om oorlogen te voorkomen. Is dat de afschrikingsstrategie die Alfred Nobel voorstelde, of is dat het voorstel van Bertha von Suttner om internationale conflicten te beslechten via een juridisch Hof van Arbitrage. Gaan de wapens het winnen, of het recht?

Beperkingen

Omdat ik geen historica ben heb ik mij moeten verdiepen in de geschiedenis van de tijd waarin Bertha von Suttner leefde van 1843 tot 1914. Gezien mijn beperkte historische kennis is die informatie beknopt gebleven.

Het leven en werk van Bertha van Suttner en Alfred Nobel heb ik zoveel mogelijk chronologisch beschreven, maar soms heb ik gekozen voor een thematische indeling als dat beter paste in de verhaallijn.

In dit boek wordt meerdere keren verwezen naar het grote vermogen dat Alfred Nobel heeft opgebouwd, zijn royale bijdragen aan het vredeswerk van Bertha von Suttner en de verdeling van de Nobelprijzen. Deze bedragen zijn niet altijd omgerekend in Euro's want door de wisseling van de koersen kunnen deze bedragen sterk fluctueren.

Hopelijk levert dit boek ondanks alle beperkingen een goed overzicht van de belangrijkste ontwikkelingen in het leven van Bertha von Suttner en Alfred Nobel en hun bijzondere vriendschap die er toe heeft bijgedragen dat er een Nobelprijs voor de Vrede is gekomen.

Jeugdijaren, opleiding en relaties

*Terugkijkend op mijn jeugd
was ik ontzettend naïef en een ‘dom gansje’²*

Inleiding

Bij de geboorte van Bertha in 1843 wees niets erop dat ze zou uitgroeien tot een invloedrijke, maatschappijkritische schrijfster en vredesactiviste. Ze groeide op in Oostenrijk met een sterk hiërarchische samenleving die gedomineerd werd door de adel en de katholieke kerk. Voor meisjes waren de opleidingsmogelijkheden beperkt doordat er nog geen leerplicht was en hogere opleidingen en universiteiten het exclusieve terrein van mannen waren. Jongens en meisjes werden volgens strakke grenslijnen voorbereid op hun toekomstige leven, waarbij mannen geacht werden als kostwinnaars voor hun gezin te zorgen, en vrouwen voor het huishouden en de kinderen dienden te zorgen. Oostenrijk was destijds nog een keizerrijk en vormde samen met Hongarije het Habsburgse Rijk (1526-1918).³ In het keizerrijk van Frans Josef I stond een militaire carrière voor mannen in hoog aanzien.

Bertha groeide op in een adellijk milieu, waarbij ze al op jonge leeftijd geconfronteerd werd met de strakke hiërarchie tussen de hogere adel en de burgerij. Voor adellijke meisjes was het belangrijkste doel om tijdens een balfeest een geschikte man van goede afkomst te vinden en bij voorkeur al tussen hun 18de en 25ste jaar te trouwen, omdat ze daarna ‘te oud’ werden bevonden voor een huwelijk. Ook Bertha trof dit lot. Na een mislukte opleiding tot operazangeres en diverse korte relaties zag ze op haar 30ste jaar de toekomst somber in.

2. Hamann, *Bertha von Suttner* (2015), p. 11.

3. De Habsburgse monarchie, de Oostenrijkse monarchie, of het Habsburgse rijk is de historiografische term voor de landen die geregeerd werden door de Oostenrijkse tak van het huis Habsburg van 1526 tot 1804. Deze landen waren formeel slechts in een personele unie verbonden, maar via een langzaam staatsvormingsproces ontstond er een eenheid binnen deze landen. In 1804 bevestigde Frans I dit door alle landen van de monarchie onder één kroon te verenigen, waardoor het keizerrijk Oostenrijk ontstond.

Eerste levensjaren

Toen Bertha op 9 juni 1843 in Praag geboren werd, kreeg ze chique naam Bertha Sophia Felicita Gravin Kinsky von Chinic und Tettau. Haar vader was van adel en had een hoge positie in het leger. Hij overleed op 75-jarige leeftijd korte tijd voor haar geboorte, waardoor ze haar vader nooit heeft gekend. Haar moeder Sophie was bij haar geboorte nog maar 25 jaar. Ze was al op haar achttiende jaar getrouwd met de vijftig jaar oudere graaf Kinsky. Na de geboorte van hun zoon Arthur in april 1837 werd zes jaar later hun dochter Bertha geboren.⁴

Bertha leerde al op jonge leeftijd dat een militaire carrière in hoog aanzien stond. Dat gold zeker voor de familie Kinsky. Zowel Bertha's vader als zijn drie broers hadden een hoge positie in het Oostenrijkse leger. Het lag dan ook voor de hand dat haar broer Arthur naar een cadettenschool zou gaan voor een militaire opleiding. Voor meisjes was een militaire carrière echter uitgesloten, wat Bertha in haar jonge jaren zeer betreurde en onrechtvaardig vond. Later zou ze scherpe kritiek leveren op de verheerlijking van een militaire loopbaan. Terugkijkend op de denkbeelden in haar jeugd vond ze zichzelf een 'dom gansje'.

Bertha werd al vroeg in haar leven geconfronteerd met de scherpe scheidslijnen tussen de adel en de burgerij. Hoewel haar moeder getrouwd was met graaf Kinsky, die van hoge adel was, werd ze na het overlijden van haar man niet langer geaccepteerd door zijn familie, vanwege haar burgerlijke afkomst. Ook Bertha werd niet gezien als een volwaardig lid van de familie Kinsky, maar als een 'bastaard'.⁵ Dat leidde tot een diep gevoel van minderwaardigheid bij Bertha, die deze uitsluiting heel onrechtvaardig vond omdat ze alleen op de afkomst van haar moeder werd beoordeeld en niet op haar persoonlijke prestaties.

In de loop van haar leven werd de aversie van Bertha tegen het uiterlijk vertoon en de aristocratische leefstijl van de Oostenrijkse adel steeds groter. Ze zou daar later zelfs een bijzonder kritisch boek over schrijven met als titel *High Life* (1886). Vanwege hun vele reizen noemde ze mensen van adel de 'zigeuners van de luxe'.⁶

Verhuizing naar voogd Fürstenberg

16 Na het overlijden van de vader van Bertha mocht haar moeder niet langer blijven wonen in het paleis van de familie Kinsky in Praag. Ze kreeg slechts een kleine erfenis mee en een bescheiden weduwenuitkering. Het was destijds gebruikelijk dat kinderen na het overlijden van hun vader een voogd kregen. In het geval van Bertha was dat een vriend van haar vader, landgraaf Friedrich Fürstenberg. Dat had tot

4. Over de relatie tussen Bertha en haar zes jaar oudere broer is weinig bekend. Arthur von Kinsky leefde van 17 april 1837 tot 29 mei 1906. Hij stierf op 69-jarige leeftijd in grote armoede. Bertha had 35 jaar lang geen contact met haar broer en zocht hem pas op nadat hij was overleden, zie hoofdstuk 9.

5. Hamann (2015), p. 13.

6. Ibidem, p. 18.

AFBEELDING 1 | Bertha in Venetië, ca. 1860, foto door Antonio Sorgato.

gevolg dat Bertha met haar moeder verhuisde naar zijn huis in Brünn, wat destijds de hoofdstad van Moravië was.⁷

Graaf Fürstenberg had grote verering voor het militarisme en het Oostenrijkse leger. Hij bewonderde veldmaarschalk Radetzky von Radetz, die leefde van 1766 tot 1858 en bekend werd doordat Johann Strauss senior een mars voor hem componeerde die bekend is geworden als de Radetzkymars. De verering van het militarisme zou Bertha later scherp bekritisieren in haar boek *Die Waffen nieder!* (1889).

Vroege jeugdherinneringen

Al van jongs af aan hield Bertha een dagboek bij dat ze later verwerkte in haar *Memoiren*, dat in 1909 werd gepubliceerd. Daarin beschreef ze een van haar eerste herinneringen uit haar jeugd. Toen ze drie jaar was zou ze met haar moeder naar een feest gaan en had ze voor die gelegenheid een nieuwe jurk gekregen, maar vlak voor hun vertrek begon het te regenen zodat haar moeder het beter vond dat ze een oude jurk aan zou trekken. Maar de teleurgestelde Bertha riep stampvoetend: 'Ik blijf in mijn nieuwe jurk!'⁸ Dat was typerend voor het hardnekkige karakter van Bertha.

Ook beschreef ze de herinnering aan de mededeling van haar moeder dat ze naar een bal zou gaan waar ze zich erg op verheugde. Toen bleek dat ze niet met haar moeder mee mocht naar een dansfeest maar in plaats daarvan naar een 'veren bal' zou gaan, waarmee bedoeld werd dat ze naar bed moest, was Bertha zwaar teleurgesteld en barstte ze in huilen uit.

In de periode waarin Bertha met haar moeder bij graaf Fürstenberg woonde, kreeg ze een adellijke opvoeding waarbij ze niet naar school ging maar thuisonderwijs kreeg van verschillende gouvernantes. Die leerden haar behalve haar moedertaal Duits, ook vloeiend Frans en Italiaans spreken en schrijven. Ook kreeg ze pianoles, wat destijds gebruikelijk was in de opvoeding van adellijke meisjes. Deze kennis van talen en muziek zou in haar latere leven nog bijzonder goed van pas komen.

Daar Bertha thuis onderwijs kreeg had ze geen contact met klasgenootjes en was ze vaak alleen. Daardoor had ze veel tijd om allerlei boeken te lezen uit de grote bibliotheek van haar voogd. Al voor haar vijftiende jaar las ze het werk van bekende schrijvers als Victor Hugo, Charlotte Brönte en anderen. Ook was ze erg onder de indruk van het boek *De hut van oom Tom* van Harriet Beecher Stowe die een indringende beschrijving gaf van de mensonwaardige behandeling van slaven

7. Ibidem, p. 15.

8. Bertha von Suttner, *Memoiren* (1909), p. 7.

op plantages in Amerika.⁹ Dit boek heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de afschaffing van de slavernij. Later heeft Bertha in haar eigen boeken meerdere malen verwezen naar dit boek van Harriet Beecher Stowe.

Pas op elfjarige leeftijd kreeg Bertha intensief contact met een meisje van haar eigen leeftijd. Het betrof haar nichtje Elvira die, nadat haar vader was overleden, samen met haar moeder ook in het huis van graaf Fürstenberg in Brünn kwam wonen. De moeders van Bertha en Elvira waren zusters. De vader van Elvira was een groot geleerde en had een uitgebreide bibliotheek met veel klassieke boeken. Daardoor lazen Elvira en Bertha al op jonge leeftijd veel klassieke werken en deden ze een rijke schat aan kennis op.

Evenals andere meisjes uit haar tijd dweepte Bertha in haar jeugd met keizer Frans Jozef van Oostenrijk (1830-1916) en later met zijn vrouw Elisabeth, die vooral bekend is geworden als Sisi (1837-1889).¹⁰

Mislukte pogingen om rijk worden

Toen Bertha dertien jaar was bracht ze met haar moeder en tante en haar nichtje Elvira de zomer door in een kuuroord in Wiesbaden. Daar was ook een casino en de moeders van Bertha en Elvira hoopten met gokken veel geld te winnen. Gokken was destijds een van de weinige mogelijkheden van verarmde adellijke dames om hun financiële positie te verbeteren. Ze hoopten met de inzet van hun moeizaam bij elkaar gespaarde geld rijk naar huis terug te keren, maar dat pakte anders uit. Hoewel ze met goede moed begonnen en in het begin een klein bedrag wonnen, werden ze steeds vaker teleurgesteld. Uiteindelijk hadden ze al hun spaarcenten erdoor gejaagd en gingen ze veel armer naar huis dan ze gekomen waren.¹¹

AFBEELDING 2 | Voorblad van eerste editie van *Uncle Tom's Cabin* uit 1852.

AFBEELDING 3 | Portret van de schrijfster Harriet Beecher Stowe door Alanson Fisher uit 1853.

9. Die worden nu aangeduid met 'tot slaaf gemaakten'.

10. Bertha von Suttner, *Memoiren* (1909), p. 13.

11. *Ibidem*, p. 34.

AFBEELDING 4 | Keizer Franz-Jozef van Oostenrijk en zijn vrouw Elizabeth (Sisi), door Franz Xaver Winterhalter, ca. 1865.

Tijdens hun verblijf in het kuuroord in Wiesbaden mochten Bertha en Elvira voor het eerst in hun leven naar een dansfeest, onder het toeziend oog van hun moeders. Bij dat bal raakte de jonge prins Phillip Wittgenstein zo sterk gecharmeerd van Bertha dat hij nog diezelfde week een officieel huwelijksaanzoek deed en 'haar hand ging vragen' aan haar moeder. Die maakte hem al snel duidelijk dat de dertienjarige Bertha daar nog veel te jong voor was.

Enkele jaren later hadden de moeders van Bertha en Elvira weer voldoende geld gespaard om nog eens de gok te wagen in het casino en gingen in 1859 opnieuw naar Wiesbaden, in de hoop deze keer wel vermogend terug te keren. Opnieuw zetten ze een grote som geld in, maar ook deze keer hadden ze geen geluk en raakten ze al hun spaargeld kwijt. Ze waren niet alleen een illusie armer, maar mochten vanwege hun financiële problemen ook niet langer wonen bij graaf Fürstenberg in Brünn. Moeder en dochter verhuisden daarna naar een kleinere woning in de plaats Klosterneuburg. Voor Bertha was dat de eerste confrontatie met verlies en armoede. Die ervaring zou haar later nog goed van pas komen toen ze jarenlang van weinig geld moest zien rond te komen.

Ontdekking van schrijftalent

Bertha's nichtje Elvira bleek al op jonge leeftijd over schrijftalent te beschikken en wist haar novellen gepubliceerd te krijgen in een tijdschrift. Dat inspireerde Bertha

om ook een novelle te schrijven en naar het Duitse tijdschrift *Die Deutsche Frau* te sturen. Tot haar grote verrassing werd haar verhaal *Erdenträume im Monde* (Aardse dromen in manschijn) gepubliceerd.¹² Later zou Bertha die publicatie als ‘grote onzin’ beoordelen, maar intussen had ze wel ervaren dat ze schrijftalent had.

Haar nichtje Elvira vond zichzelf erg lelijk en dacht dat ze nooit zou trouwen, maar op een bijzonder onverwachte manier vond ze toch een huwelijkspartner. Bertha had namelijk voor de grap een advertentie geplaatst in een Weense krant, waarin ze schreef dat ze een zus had die eenzaam op een kasteel woonde en graag wilde corresponderen met iemand die diepgaand kon nadenken. Deze advertentie leverde bijna zeventig reacties op, waaronder die van haar nicht Elvira die niet wist dat Bertha deze advertentie had geplaatst. Elvira had bedacht om zich voor te doen als man en noemde zich Kurt.¹³

Een andere briefschrijver, die zich voordeed als vrouw, reageerde op de brief van Elvira in de veronderstelling dat Kurt een man was. Bertha bracht hen met elkaar in contact waarna een intensieve briefwisseling volgde. Toen Elvira na enige tijd kenbaar maakte dat ze niet Kurt heette maar een vrouw was, schreef de briefschrijver enthousiast terug dat hij een man was en officier in het keizerlijke leger. Dit vormde het begin van een romance waarbij Elvira verliefd werd op de briefschrijver Joseph Tiefenbacher en ze enige tijd later met hem is getrouwd.¹⁴

Dromen over een carrière als operazangeres

De moeder van Bertha had graag operazangeres willen worden maar heeft daar nooit de kans voor gekregen. Dit werd in haar milieu gezien als ‘ongepast’ en de operawereld werd afgeschilderd als een ‘poel van zonde’. Haar hele leven bleef ze treuren om de niet gerealiseerde zangcarrière en daarom moedigde ze later haar dochter Bertha aan om zangles te nemen, in de hoop dat zij wél een gevierde operazangeres zou worden.¹⁵

Kosten noch moeite werden gespaard om voor Bertha de beste zangleraren te vinden. Hoewel Bertha een mooie stem had, werd haar opleiding tot operazangeres

AFBEELDING 5 | Bertha op 22-jarige leeftijd, 1865, foto door Josef Löwy.

12. Von Suttner, *Memoiren* (1909), p. 71.

13. Ibidem, p. 75.

14. Ibidem, p. 78.

15. Ibidem, p. 120.